

گزارش همایش

گفت‌وگوهای هوشمند اسلامی و آینده پژوهش‌های دینی

به کوشش: هیأت تحریریه فصلنامه ره آورد نور

اشاره

همایش «گفت‌وگوهای هوشمند اسلامی و آینده پژوهش‌های دینی»، به همت مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی «نور» در تاریخ ۲ دی‌ماه ۱۴۰۴ در قم برگزار شد. این نشست، با هدف تبیین ظرفیت‌ها، کارکردها و چالش‌های فناوری‌های گفت‌وگومحور هوش مصنوعی در عرصه علوم اسلامی شکل گرفت و به بررسی تحولات نوین در روش و معرفت‌شناسی پژوهش دینی پرداخت. در آغاز مراسم، حجت‌الاسلام دکتر بهرامی، مدیر مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، با اشاره به تجربه سه دهه فعالیت دیجیتال این مرکز، بر ضرورت ورود هوشمندانه حوزه به گام دوم تحول پژوهش تأکید کرد. سپس، حجت‌الاسلام والمسلمین عباسی، معاون پژوهش حوزه‌های علمیه، ضمن تبیین فرصت‌ها و تهدیدهای هوش مصنوعی، بر لزوم سیاست‌گذاری، شفافیت و صیانت از مرجعیت علمی تأکید نمود. در بخش دوم همایش نیز طی پنج برنامه تخصصی، کارشناسان به معرفی و بررسی چت‌بات‌های اسلامی و دستاوردهای جدید این حوزه پرداختند. آنچه در ادامه می‌آید، گزارشی از این رویداد علمی است.

* دکتر محمدحسین بهرامی

ضرورت تحوّل در روش پژوهش

سخنران اول این مراسم، جناب حجّت‌الاسلام والمسلمین بهرامی، رئیس مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی بود که ضمن تبریک حلول ماه مبارک رجب و سالروز میلاد امام محمد باقر (علیه‌السلام)، به ضرورت تحوّل در پژوهش‌های دینی اشاره کرد. ایشان در این رابطه اظهار داشت:

«مرکز نور همواره در جلسات مختلف، به اهمّیت فضای مجازی، ابزارهای دیجیتال و نقش آنها در ابعاد گوناگون زندگی بشر، به‌ویژه در عرصه علوم دینی، پرداخته است. در سال‌های اخیر، با ظهور مدل‌های زبانی بزرگ و چت‌بات‌ها، تحوّل شتابان در حوزه

فناوری رقم خورده که حال و آینده پژوهش را به‌صورت جدی تحت تأثیر قرار داده است. همان گونه که در دهه‌های گذشته با گسترش نرم‌افزارهای جست‌وجوی متون دینی، نگرانی‌هایی درباره آینده پژوهش علوم اسلامی مطرح می‌شد، امروز نیز با ورود هوش مصنوعی همان پرسش‌ها و دغدغه‌ها در قالبی جدید تکرار می‌شود. تجربه گذشته نشان داد که این ابزارها، نه تنها جایگزین پژوهشگر نشدند، بلکه موجب تعمیق و تسریع تحقیقات شدند.

آنچه امروز نیازمند توجه جدی است، صرفاً افزایش سرعت و دقت پژوهش نیست؛ بلکه تحوّل در «منهج پژوهش» و «معرفت‌شناسی تحقیق» در عصر هوش مصنوعی است. باید بررسی شود که پژوهش مبتنی بر مدل‌های هوشمند، تا چه میزان از روایی و اعتبار علمی برخوردار است و نسبت آن با واقع‌نمایی، چگونه تعریف می‌شود. این مسئله، یکی از چالش‌های اساسی پیش روی ماست.»

تعیین نسبت حوزه با فناوری نوین

«از سوی دیگر، لازم است حوزه‌های علمیه و مراکز پژوهشی، نسبت خود را با این فناوری به‌صورت شفاف تعیین کنند. این تحوّل، تحوّل گریزناپذیر است. پرسش این است که طلبه، پژوهشگر و استاد در قبال استفاده از هوش مصنوعی چه مسئولیتی دارند؟ حدود بهره‌گیری از این ابزارها چیست؟ الزامات اخلاق پژوهش در اعلام میزان استفاده از سامانه‌های هوشمند چگونه باید تعریف شود؟ این موضوع، نیازمند تبیین سریع و دقیق است. فرصت چندانی برای تعلل وجود ندارد. هوش مصنوعی، منتظر ما نخواهد ماند. در این زمینه، سه وظیفه اساسی پیش روی حوزه‌های علمیه قرار دارد:

نخست: انجام مطالعات بنیادین در حوزه روش‌شناسی و معرفت‌شناسی پژوهش‌های مبتنی بر هوش مصنوعی؛

دوم: سیاست‌گذاری روشن در خصوص شیوه بهره‌گیری اساتید،

دکتر بهرامی:

آنچه امروز نیازمند توجه جدی است، صرفاً افزایش سرعت و دقت پژوهش نیست؛ بلکه تحوّل در «منهج پژوهش» و «معرفت‌شناسی تحقیق» در عصر هوش مصنوعی است. باید بررسی شود که پژوهش مبتنی بر مدل‌های هوشمند، تا چه میزان از روایی و اعتبار علمی برخوردار است و نسبت آن با واقع‌نمایی، چگونه تعریف می‌شود. این مسئله، یکی از چالش‌های اساسی پیش روی ماست

طالاب و پژوهشگران از این فناوری؛

سوم: تولید ابزارهای تخصصی متناسب با نیازهای علوم اسلامی.

تجربه سه دهه فعالیت دیجیتال در مرکز نور، نشان داده است که هرگاه به موقع اقدام به تولید ابزارهای مورد نیاز کرده‌ایم، توانسته‌ایم مرجعیت علمی داخلی و حتی بین‌المللی را کسب کنیم و هر جا در این مسیر تأخیر داشته‌ایم، بخشی از این مرجعیت را از دست داده‌ایم. نمونه روشن آن، «پایگاه مجلات تخصصی نور» است؛ اگر این سامانه در زمان مناسب شکل نمی‌گرفت، شاید تصور می‌شد در حضور ابزارهایی مانند گوگل اسکولار، امکان موفقیت یک پایگاه تخصصی مجلات وجود ندارد؛ در حالی که امروز دهها دانشگاه معتبر اروپایی و آمریکایی، مشترک نورمگز هستند و بسیاری از دانشگاه‌های برتر علوم انسانی جهان، از پایگاه‌های نور بهره می‌برند. این تجربه، نشان می‌دهد که اقدام به موقع، نقش تعیین‌کننده‌ای در تثبیت مرجعیت علمی دارد.»

دکتر بهرامی:

تجربه سه دهه فعالیت دیجیتال

در مرکز نور، نشان داده است

که هرگاه به موقع اقدام به تولید

ابزارهای مورد نیاز کرده‌ایم،

توانسته‌ایم مرجعیت علمی داخلی

و حتی بین‌المللی را کسب کنیم و

هرجا در این مسیر تأخیر داشته‌ایم،

بخشی از این مرجعیت را از دست

داده‌ایم. نمونه روشن آن، «پایگاه

مجلات تخصصی نور» است؛ اگر

این سامانه در زمان مناسب شکل

نمی‌گرفت، شاید تصور می‌شد

در حضور ابزارهایی مانند گوگل

اسکولار، امکان موفقیت یک پایگاه

تخصصی مجلات وجود ندارد

برگزاری سلسله نشست‌های معرفی چت‌بات‌ها

«در حوزه چت‌بات‌های هوشمند نیز با وضعیتی مشابه روبه‌رو هستیم. این ما هستیم که با تصمیم و اقدام خود، مشخص می‌کنیم مرجعیت علمی در این عرصه، در اختیار چه کسی باشد. از این رو، فرصت برای موازی‌کاری یا تعلل وجود ندارد و باید با برنامه‌ریزی منسجم وارد عمل شد.»

بر همین اساس، مرکز نور تصمیم گرفته است سلسله نشست‌هایی را برای معرفی و بررسی چت‌بات‌های هوشمند اسلامی برگزار کند. همکاران ما حدود بیست گفت‌وگوگر هوشمند دینی را شناسایی کرده‌اند. با توجه به فشردگی برنامه‌های هفته پژوهش، مقرر شد در این نشست پنج چت‌بات معرفی شود و سایر موارد در جلسات آینده ارائه گردد. این ابزارها حوزه‌هایی چون مدیریت امور آموزش و پژوهش، پاسخ‌گویی به سؤالات دینی، مشاوره و خدمات علمی را پوشش می‌دهند و توسط نهادهای مختلف حوزوی و پژوهشی تولید شده‌اند.

در مرکز نور نیز طی سال‌های اخیر، سرمایه‌گذاری گسترده‌ای در حوزه هوش مصنوعی مولد، زیرساخت‌های پردازشی و نیروی انسانی متخصص صورت گرفته است. در بخش گفت‌وگوگرها، سامانه «گفت‌وگو با احادیث» و «گفت‌وگو با تفاسیر» رونمایی شده‌اند. همچنین در آینده نزدیک، چت‌بات «گفت‌وگو با کتب دینی» مبتنی بر مجموعه حدود ۱۳۷ هزار جلد کتاب پایگاه نورلایب عرضه خواهد شد که می‌تواند تحوّل جدی در پژوهش‌های دینی ایجاد کند.

توسعه گفت‌وگوگرهای تخصصی در حوزه نشریات، رشته‌های مختلف علوم اسلامی مانند: رجال، فقه و اصول و نیز پروژه «گفت‌وگو با شخصیت‌ها»، در دست اقدام است. هدف نهایی ما، طراحی یک «دستیار جامع علوم اسلامی» است که با بهره‌گیری از مجموعه این سامانه‌ها، در سطوح مختلف و متناسب با نیاز کاربر، پاسخ‌گو و راهنمای پژوهشگران باشد.»

* حجت‌الاسلام والمسلمین عباسی

گام دوم پژوهش‌های دینی و حوزوی

سخنران ویژه این مراسم، جناب حجت‌الاسلام و المسلمین آقای عباسی، معاون پژوهش مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه بود. آنچه در ادامه می‌آید، مهم‌ترین نکات سخنان ایشان است.

«آغاز سخن را با تبریک ایام خجسته و مبارک ماه رجب و

دکتر بهرامی:

در بخش گفت‌وگو‌گرها، سامانه «گفت‌وگو با احادیث» و «گفت‌وگو با تفاسیر» رونمایی شده‌اند. همچنین در آینده نزدیک، چت‌بات «گفت‌وگو با کتب دینی» مبتنی بر مجموعه حدود ۱۳۷ هزار جلد کتاب پایگاه نورلایب عرضه خواهد شد که می‌تواند تحوّل جدی در پژوهش‌های دینی ایجاد کند.

توسعه گفت‌وگو‌گرهای تخصصی در حوزه نشریات، رشته‌های مختلف علوم اسلامی مانند: رجال، فقه و اصول و نیز پروژه «گفت‌وگو با شخصیت‌ها»، در دست اقدام است. هدف نهایی ما، طراحی یک «دستیار جامع علوم اسلامی» است

یک انقلاب و چرخش بنیادین در شیوه تحقیق به شمار می‌آید و زمینه ورود به عرصه پژوهش‌های نوین را فراهم ساخت. امروز در آستانه گام دوم قرار داریم؛ گامی که همانند مرحله نخست، تحوّل عمیق و سرنوشت‌ساز محسوب می‌شود.

این گام دوم، عبور از مرحله صرف ذخیره‌سازی اطلاعات و داده‌ها به سوی هوشمندسازی تعامل با متون و شکل‌گیری درک و گفت‌وگوی فعال با منابع علمی است؛ مرحله‌ای حسّاس که هم فرصت‌های بی‌نظیری پیش روی ما می‌گشاید و هم تهدیدها و آسیب‌هایی بالقوه در خود دارد. این فناوری می‌تواند همچون آبی زلال، موجب طراوت و شکوفایی بیشتر باغ پژوهش شود

میلادهای نورانی این ماه آغاز می‌کنم و درعین‌حال، شهادت امام هادی (علیه‌السلام) را به محضر حضار گرمی تسلیت عرض می‌نمایم. توفیقی است برای اینجانب که در این جمع فرهیخته حضور یافته و عرض ادب داشته باشم.

بیش از هر چیز، حضور خود را فرصتی می‌دانم برای ادای احترام به سرور ارجمندم، حجّت‌الاسلام والمسلمین دکتر بهرامی که از دوستان و همراهان قدیمی ما هستند و نیز برای قدردانی از شما عزیزان که در این مجموعه گران‌سنگ، تلاش‌های علمی ارزشمندی را رقم زده‌اید. بحمدالله، فعالیت‌های پژوهشی نور در سال‌های گذشته، منشأ تحوّل‌ات مهمی بوده است؛ چنان‌که

امروز حوزه علمیه در عرصه پژوهش دیجیتال علوم اسلامی، پیش‌گام است و در بسیاری از زمینه‌ها، جلوتر از رقبای جدی خود حرکت می‌کند. این دستاورد، مرهون همت و مجاهدت علمی شماست و امیدواریم خداوند متعال از همه ما راضی باشد.»

گذار تاریخی از گام نخست به گام دوم

«چنان‌که اشاره شد، از چند دهه پیش با تولید نرم‌افزارهای تخصصی در این مرکز، گام نخست در تحوّل پژوهش برداشته شد؛ گامی که در زمان خود،

و در صورت غفلت، همانند سیلی بنیان کن، دستاوردهای ارزشمند را با خطر مواجه سازد.

از این رو، حوزه علمیه و پژوهشگران حوزوی باید فرصت‌ها و ظرفیت‌های این تحوّل را به‌درستی بشناسند تا بهره‌برداری بهینه داشته باشند و در عین حال، به آسیب‌ها و مخاطرات آن آگاه باشند تا گرفتار پیامدهای ناخواسته نشوند. عبور از این مرحله تاریخی، بیش از همه نیازمند هوشمندی طراحان و تولیدکنندگان این سامانه‌هاست. بی‌تردید، پژوهشگر، فقیه و مجتهد نیز باید با بصیرت و دقت از این ابزار بهره‌گیرند؛ اما در وهله نخست، این شما هستید که به‌عنوان امانت‌داران معارف علوی و محمدی (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، باید

در طراحی این نظام‌ها، هوشمندانه‌تر از خود ابزارهای هوشمند عمل کنید.

این، همان گذار از مرحله نخست به مرحله دوم است که بدان اشاره شد؛ گذاری تاریخی که آینده پژوهش در علوم اسلامی را رقم خواهد زد.»

اشتراک‌ها و تفاوت‌های دو مرحله تحوّل

«اما گذار از گام نخست به گام دوم، با وجود اشتراکاتی که میان این دو مرحله وجود دارد، تفاوت‌های اساسی نیز در بردارد. در گام اول نیز با تهدیدهایی مواجه بودیم که به‌خوبی مدیریت شد؛ باین‌حال، همان مخاطرات امروز، در شکل عمیق‌تری بازتولید می‌شود و طبعاً نیازمند راهکارهایی سنجیده‌تر و دقیق‌تر است.

در مرحله نخست، یکی از نگرانی‌های جدی، کاهش برخی مهارت‌های سنتی پژوهش بود. پژوهشگر که همواره با مراجعه حضوری به کتاب، بررسی فهرس و انس با منابع چاپی به تحقیق می‌پرداخت، با ظهور نرم‌افزارهای نور به جست‌وجوی دیجیتال و کلیدواژه‌ای روی آورد. این تحوّل، گرچه دسترسی به اطلاعات را تسهیل کرد، اما تا حدّی مواجهه مستقیم و تدریجی با متن و مطالعه گسترده را کاهش داد. همچنین، امکان دستیابی سریع به انبوهی از داده‌ها از طریق جست‌وجوی کلیدواژه‌ای، جایگزین مطالعه پیوسته و عمیق شد. باین‌همه، آن آسیب‌ها به لطف الهی و با تدبیر شما مدیریت گردید.»

چالش‌های بنیادین گام دوم

«در گام دوم، تفاوت‌های بنیادینی پدید آمده است. نخستین تفاوت، در نوع داده‌هاست. در نرم‌افزارهای پیشین، داده‌ها به‌صورت خام و فهرست‌شده ارائه می‌شد و این کاربر بود که تحلیل را انجام می‌داد. متن اصلی، دست‌نخورده باقی می‌ماند و پژوهشگر نقش فعال خود را حفظ می‌کرد؛ اما در مواجهه با گفت‌وگوگرهای هوشمند، کاربر پاسخ‌های ترکیبی، تفسیری و تحلیلی دریافت

حجت الاسلام عباسی:

فعالیت‌های پژوهشی نور در

سال‌های گذشته، منشأ تحولات

مهمی بوده است؛ چنان‌که امروز

حوزه علمیه در عرصه پژوهش

دیجیتال علوم اسلامی، پیش‌گام

است و در بسیاری از زمینه‌ها،

جلوتر از رقبای جدی خود حرکت

می‌کند. این دستاورد، مرهون

همت و مجاهدت علمی شماست و

امیدواریم خداوند متعال از همه ما

راضی باشد

کاربر می‌دانست هر عبارت دقیقاً از کدام کتاب، جلد و صفحه استخراج شده است؛ ولی در بسیاری از گفت‌وگوها، منبع پاسخ روشن نیست و همین امر، در صورت ضمیمه‌شدن اعتماد و توهم اعتبار، می‌تواند به تولید معارفی فاقد پشتوانه مستند بینجامد.

همچنین، مسئله مرجعیت و مسئولیت‌پذیری مطرح است. کتابخانه دیجیتال، خود را ابزار پژوهش می‌داند و مسئولیت آن محدود به عرضه منابع منتخب بود؛ اما گفت‌وگوگر هوشمند، در جایگاه

مفسر ظاهر می‌شود و با ایجاد نوعی مرجعیت ظاهری، ممکن است مرجعیت سنتی علمی را به چالش بکشد و چنین القا کند که خود، عالم و پژوهشگر است؛ نه صرفاً ابزاری در خدمت پژوهشگر.

خطر دیگر، ابتذال و ساده‌انگاری است. در کتابخانه‌های دیجیتال، فهم و تحلیل همچنان نیازمند تلاش کاربر بود؛ اما اکنون پاسخ‌های آماده و قطعی عرضه می‌شود و سهم کوشش علمی پژوهشگر کاهش می‌یابد. در مسائل پیچیده و نوپدید، اتکای ساده‌انگارانه به این پاسخ‌ها می‌تواند چالش‌های جدی ایجاد کند.

از این رو، گذار از گام نخست به گام دوم، گذاری عادی و تدریجی نیست؛ بلکه عبوری تاریخی است که هوشمندی، دقت و تدبیر مضاعف را می‌طلبد.»

می‌کند؛ متنی پیوسته که صرفاً فهرست اطلاعات نیست؛ بلکه نوعی خوانش و تفسیر ارائه می‌دهد. همین امر، می‌تواند توهم اعتبار ایجاد کند و مخاطب را بی‌آنکه متوجه باشد، به پذیرش تحلیل خاصی سوق دهد.

مسئله دیگر، سوگیری است. در نرم‌افزارهای پیشین، امکان سوگیری عمدتاً در انتخاب و طبقه‌بندی منابع بود؛ در حالی که متن اصلی محفوظ می‌ماند؛ اما در گفت‌وگوها، اگر مبانی معرفتی، گرایش‌های کلامی یا رویکردهای خاص به صورت پنهان در فرایند تولید پاسخ دخالت کند، خطر تحریف به مراتب جدی‌تر خواهد بود؛ زیرا کاربر ممکن است بدون آگاهی، در چارچوب همان سوگیری هدایت شود.

از منظر شفافیت نیز تفاوت آشکار است. در کتابخانه‌های دیجیتال،

حجت الاسلام عباسی:

حوزه علمیه و پژوهشگران حوزوی باید فرصت‌ها و ظرفیت‌های این تحول را به درستی بشناسند تا بهره‌برداری بهینه داشته باشند و در عین حال، به آسیب‌ها و مخاطرات آن آگاه باشند تا گرفتار پیامدهای ناخواسته نشوند. عبور از این مرحله تاریخی، بیش از همه نیازمند هوشمندی طراحان و تولیدکنندگان این سامانه‌هاست. بی‌تردید، پژوهشگر، فقیه و مجتهد نیز باید با بصیرت و دقت از این ابزار بهره‌گیرند

فرصت‌های بی‌نظیر پیش رو

«البته این تحولات، در کنار چالش‌ها، فرصت‌های بی‌نظیری را نیز پیش روی ما قرار داده است؛ فرصت‌هایی که می‌تواند نه تنها ما را از ایستایی پرهانند، بلکه جایگاه پیش‌گامی ما را تثبیت کند؛ نه فقط در سطح ملی و در میان کاربران علوم اسلامی، بلکه در مقیاس جهانی و در عرصه عرضه معارف علوی و فاطمی به جهان معاصر. این چشم‌انداز روشن، در همین گام‌های آغازین نیز قابل‌مشاهده است؛ مشروط بر آنکه پژوهشگر هوشمندانه عمل کند، گفت‌وگوگر را در جایگاه ابزار نگاه دارد و شأن انسانی و علمی خود را حفظ نماید.»

از جمله این فرصت‌ها، دسترسی هوشمند و سریع به گنجینه‌های عظیم علمی است. در کتابخانه‌های دیجیتال و فیزیکی حوزه، همواره منابع فراوانی وجود داشته که عملاً کمتر مورد مراجعه قرار گرفته‌اند. پژوهشگر، هنگام تحلیل مفاهیم یا بررسی ابعاد استنادی یک مسئله، ناگزیر به بخشی از منابع بسنده می‌کرد؛ اما اکنون گفت‌وگوگرهای هوشمند می‌توانند در زمانی کوتاه، طیف گسترده‌تری از داده‌ها را - حتی از دورترین نقاط جهان - در اختیار او قرار دهند و امکان مواجهه‌ای بی‌واسطه و گسترده‌تر با منابع را فراهم سازند.

فرصت دیگر، شبکه‌سازی عمیق و منطقی میان آیات، روایات، تفاسیر، آرای فقها، متکلمان، فلاسفه و محدثان است. ترسیم ارتباطات درون‌متنی و بینامتنی در گستره‌ای چنین وسیع، برای ذهن انسانی همواره دشوار بوده است؛ به‌ویژه کشف پیوندهای

پنهان یا الگوهای تحوّل مفاهیم در طول تاریخ علمی هزار و چندصدساله ما. هوش مصنوعی می‌تواند سیر تطور مفاهیم، تغییرات اصطلاحات علمی و تحولات معرفتی را در قالب الگوهای قابل‌تحلیل آشکار سازد و بدین‌سان، علاوه بر افزایش سرعت پژوهش، به تعمیق آن نیز یاری رساند.

ایجاد پیوند سنجیده میان سنت و علوم جدید نیز از دیگر ظرفیت‌های مهم این فناوری است؛ هرچند این عرصه، بسیار حسّاس و لغزنده است. اگر بتوان با رویکردی عالمانه و هوشمندانه میان منابع سنتی و دانش‌های نوین گفت‌وگویی سازنده برقرار کرد، بی‌آنکه از مبانی اصیل فاصله گرفته شود، گامی بزرگ در جهت روزآمدسازی معارف اسلامی برداشته خواهد شد.»

راهبردهای بهره‌گیری صحیح

«بهره‌گیری صحیح از این فرصت‌ها، مستلزم توجه به راهبردهایی اساسی است که عبارت‌اند از:

نخست: باید همواره تأکید شود هوش مصنوعی «ابزار» و «دستیار پژوهشگر» است؛ نه جانشین عالم. متأسفانه، گاهی مشاهده می‌شود که برخی کاربران، یافته‌های گفت‌وگوگر را بی‌هیچ تأملی به نام خود عرضه می‌کنند و عملاً به سخنگوی آن تبدیل می‌شوند. این نگرش، باید اصلاح شود و در مستندات، آموزش‌ها و رابط‌های کاربری نیز بر ابزار بودن این فناوری تصریح گردد.

دوم: تقویت شفافیت و استنادپذیری است. به‌جای آنکه سامانه‌ها به «جعبه سیاه» تبدیل شوند، لازم است همچون «جعبه شیشه‌ای» عمل کنند؛ به گونه‌ای که منبع هر ادعا، کتاب، جلد و صفحه آن به‌روشنی مشخص باشد و کاربر بداند پاسخ از کجا استخراج شده است.

سوم: ایجاد چارچوب‌های نظارتی و ممیزی مستمر بر عملکرد گفت‌وگوگرهاست. تشکیل حلقه‌های علمی ناظر برای رصد خطاها، کاستی‌ها و سوگیری‌های احتمالی، به‌ویژه در مراحل اولیه توسعه، ضرورتی جدی به نظر می‌رسد.

چهارم: ارتقای سواد دیجیتال طلاب و پژوهشگران است. این موج فناورانه

حکیم و مسئولیت‌پذیر باشد، می‌تواند چشمه‌های تازه‌ای از حکمت را جاری سازد؛ اما اگر با شتاب‌زدگی، ساده‌انگاری و فقدان اخلاق علمی همراه شود، آسیب‌های جدی در پی خواهد داشت. اگر حکمت، احتیاط، مسئولیت‌پذیری و اخلاق‌محوری در طراحی و توسعه این گفت‌وگوها رعایت شود، بی‌تردید این ابزارها نوری تازه در عرصه علم و پژوهش خواهند بود.»

برنامه‌های دیگر همایش

در این همایش، پنج برنامه در حوزه چت‌بات‌های هوشمند اسلامی معرفی شد.

نخست، «سامانه گفت‌وگو با تفاسیر قرآن کریم، با تأکید بر ترکیب هوشمندی، جامعیت و اعتمادپذیری» که از سوی آزمایشگاه هوش مصنوعی علوم اسلامی دیجیتال نور و با ارائه حجت‌الاسلام تقی آسمانی و مهندس علی دانش معرفی گردید.

در ادامه، سامانه «دین‌دان؛ بازطراحی نظام پاسخگویی دینی، با تکیه بر محتوای معتبر و هوش مصنوعی»، از سوی مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی و با ارائه حجت‌الاسلام محمدمهدی پورمدنی ارائه شد.

سومین برنامه، به معرفی «چت‌بات‌های مدیریت امور آموزشی و پژوهشی» اختصاص داشت که توسط مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران و با ارائه مهندس حسین عبایی تشریح گردید.

سپس «گفت‌وگوگر هوشمند پارسا؛ به‌عنوان سامانه تخصصی پرسش‌وپاسخ دینی»، از سوی شرکت هوش مصنوعی و تمدن اسلامی همتا و با ارائه دکتر سید حسین حسینی و مهندس محمدمهدی گیوه‌چی معرفی شد.

در پایان، «سامانه هوشمند مشاوره مرکز سماح» توسط مرکز مشاوره اسلامی سماح حوزه‌های علمیه و با ارائه حجت‌الاسلام عماد رحیمی معرفی گردید. این برنامه‌ها، نمایانگر تلاش نهادهای حوزوی و پژوهشی در توسعه ابزارهای هوشمند متناسب با نیازهای آموزش، پژوهش، پاسخگویی و مشاوره دینی در عصر فناوری‌های نوین است. ■

حجت الاسلام عباسی:
این تحولات، در کنار چالش‌ها، فرصت‌های بی‌نظیری را نیز پیش روی ما قرار داده است؛ فرصت‌هایی که می‌تواند نه تنها ما را از ایستایی برهاند، بلکه جایگاه پیش‌گامی ما را تثبیت کند؛ نه فقط در سطح ملی و در میان کاربران علوم اسلامی، بلکه در مقیاس جهانی و در عرصه عرضه معارف علوی و فاطمی به جهان معاصر. این چشم‌انداز روشن، در همین گام‌های آغازین نیز قابل مشاهده است؛ مشروط بر آنکه پژوهشگر هوشمندانه عمل کند، گفت‌وگوگر را در جایگاه ابزار نگاه دارد و شأن انسانی و علمی خود را حفظ نماید

فراگیر شده و اگر برای بهره‌گیری صحیح از آن برنامه‌ریزی نکنیم، ناخواسته از آن متأثر خواهیم شد. برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی در مدارس علمیه و مراکز پژوهشی، معرفی گفت‌وگوگرهای معتبر و آموزش شیوه استفاده هوشمندانه از آنها، اقدامی ضروری است.

پنجم: افزایش انعطاف‌پذیری سامانه‌هاست؛ به گونه‌ای که کاربر بتواند دایره منابع، سطح پاسخ و چارچوب تحلیل را تنظیم و شخصی‌سازی کند.»

جمع‌بندی و تأکید پایانی

«در پایان، باید تأکید کرد که این فناوری، شمشیری دولبه است؛ بستگی دارد در دست چه کسی قرار گیرد. اگر در دست فردی